

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
YUNUS EMRE
SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI

Pamukkale Üniversitesi

Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama ve Araştırma
Merkezi

(24-27 Mayıs 2021)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Nergis BİRAY

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Dr. Öğrt. Üyesi Sema EYNEL

Ankara, 2021

DENİZLİ PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI YUNUS EMRE SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI

BENGÜ YAYINLARI: 349

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Yakup Ömeroğlu

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Nergis Biray
Prof. Dr. Mehmet Vefa Nalbant
Dr. Öğrt. Üyesi Sema Eynel

KAPAK TASARIM
İbrahim Sağlam

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Denizli Pamukkale Üniversitesi
Uluslararası Türk Dünyası Yunus Emre Sempozyumu
Türü: Bildiri Kitabı
1.Baskı, 1054 s., 21x29.7 cm
Kasım 2021, Ankara

ISBN: 978-625-7403-43-6

İLETİŞİM

Pamukkale Üniversitesi
Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama
ve Araştırma Merkezi, DENİZLİ
Genel Ağ Adresi: <https://www.pau.edu.tr/altaydilmer>

BASKI

Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No: 48/48-49, İskitler/ANKARA
Tel: (0312) 341 36 67, Sertifika No: 47865

*Uluslararası Türk Dünyası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı'nda
yer alan bildiri metinlerinin içeriğinden yazarları sorumludur ve tüm hakları
saklıdır. İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz.*

BENGÜ YAYINLARI

Sakarya Mah. Göztepe Sk. No: 5/A
Altındağ/ANKARA
Tel : +90(312) 311 70 52
Faks : +90(312) 311 70 32
e-posta : bilgi@ayb.org.tr

Tarihi Türkiye Türkçesinin Doğuşu		
Bedri SARICA		755
Yunus Emre Türkmen okullarında		
Berdi SARIYEV		769
Kırım Tatar Türkçesindeki Ses Olaylarına Artzamanlı Bakış		
Nariie SEİDAMETOVA		770
Şiğis Qazaqstan onomastikalıq keñistigindegi ulttıq negiz (Katonqarağay avdanı materialdarı negizinde)		
Shynar Botayqızı SEYİTOVA		783
Alihan Bökeyhannıñ Sayasiy Pelsepesi		
Tursın ŞANBAY		791
“Qo’y” LMG’i asosida şakllangan O’zbek xalq maqollarida variantlilik		
Maftuna JAMŞİDOVNA SHARİPOVA		792
Yunus Emre’de Hoşgörü Boyutu		
Meryem Aybike SİNAN		796
“Maneviyet” Kelimesi İle İlgili Olan Dilbirimlerin Semantik Alanı ve Dilbilimsel Özellikleri		
Abdulhay SOBİROV		797
Âşık Paşa ve Türkçemiz		
Süleyman SOLMAZ		803
Ayrim O’zbekça tibbiy terminlar semantikasi va etimologiyasi		
Baxodir TURDIYEVICH SUYUNOV		829
“Mahtumkulu’nun Dünyevî Aşka Yazılmış Şiirlerinde Kadın”		
Selcan Sağlık ŞAHİN		841
Yunus Emre ve Baberahim Meşreb’in Şiirlerinde “Gönül” Kavramı		
Süveyda ŞAHİN, Nergis BİRAY		850
“Sesler” Dergisinde Yayınlanan Yunus Emre Şiirleri Üzere Tematik Bir İnceleme		
Refide ŞAİNİ		874
Özbekistan’da Yunus Emre Çalışmaları		
Abdumurod TILAVOV		883
Qazaq dalasın zerttegen nemis ğalımdarı		
Zhansaya TLEMİSSOVA		888
Tezkire-i Şeyh Safi’de Çok Şekilli Kelimeler		
Feyza TOKAT		892
Qazaq jāne Türik ādebiyetindegi aytış öneri		
Kyralai TOLEBAYEVA		900
Yunus Emre’de Metaforik Olarak Sayılar (Bir, İki, Dört ve Katları)		
Funda TOPRAK (ÖZET)		918
Meşhür Jüsip – söz qudireti		

“QO‘Y” LMGI ASOSIDA SHAKLLANGAN O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA VARIANTLILIK

Özbek Halk Atasözlerinde ‘Koyun’ Leksik-Semantik Grubuna Dayali Çeşitlilik

Maftuna Jamshidovna SHARIPOVA¹

Annotatsiya

Maqolada “qo‘y” lug‘aviy-ma‘noviy guruhiga oid maqollardagi variantlilik hodisasi tadqiq etildi. Sababi, “qo‘y” asrlar mobaynida inson hayotida muhim oziq-ovqat mahsuloti (go‘shiti, yog‘i), kiyim-kechak (teri, juni) sifatida katta rol o‘ynagan. Bundan tashqari, qo‘y eng pok – Behishtdan chiqqan. Ismoil alayhisalom joniga badal sifatida ham Jannatdan qo‘chqor yuborilgan. Shundan boshlab, odamni qurbonlikka so‘yish man etilgan. Rivoyatga ko‘ra, insonni Sirot ko‘prigidan ham qo‘y olib o‘tadi.

Qo‘y – go‘shiti, jun, sut va teri olish uchun boqiladigan juft tuyoqli, kavsh qaytaruvchi uy hayvoni. U – quvushshoxlilar oilasiga mansub, ajdodi yovvoyi qo‘ylar (muflonlar, arxar, arkallardan) hisoblanadi.

Mavjud kalta dumli qo‘y zotlari muflonlardan, uzun dumli qo‘y zotlari va qorako‘l qo‘ylari arxarlardan, dumbali (histori, jaydari va sh.k.) qo‘ylar arkallardan kelib chiqqan. Qo‘y bundan 8 ming yil avval xonakilashtirilgan.

O‘zbek tilshunosligida “qo‘y” lug‘aviy-ma‘noviy guruhiga qo‘y, qo‘chqor, qo‘zi, bo‘rdoqi, baqlan, histori, arabi, merikos, kabi leksemalar kiradi. Xalq og‘zaki ijodida qo‘llangan birliklar tarkibida “qo‘y”, “qo‘chqor”, “qo‘zi” leksemalari faol, “bo‘rdoqi” leksemasi esa ayrim o‘rinlarda uchraydi. Histori, arabi, merikos kabi leksemalarning qo‘llanishi esa kuzatilmaydi. Qo‘y leksemasi, ko‘pincha, himoyasiz, ojiz xalqni ifodalab kelishga xizmat qiladi. “Qo‘y” LMGI yuvvoshlik, itoatkorlik, vazminlik kabi ma‘nolarni ifodalash bilan bir qatorda ojizlik, himoyasizlik ramzi sifatida xalq og‘zaki ijodi namunalari va badiiy asarlarda keng qo‘llanadi. Millatimizning butun hayotini qamrab olgan ulkan merosi, shubhasiz, xalq og‘zaki ijodi namunalari. Xalq og‘zaki ijodining salmoqli qismi esa maqollardan tashkil topgan. Til, falsafa va badiiy ijodning o‘ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan o‘zbek xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo‘lgan bir janridir. Maqollar xalqning ma‘naviy madaniyati, urf-odat, kasbi, turmushi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, qisqa, ixcham, ma‘no jihatdan salmoqdor birliklar sifatida davr ruhiga mos keladi.

Tadqiqotlar natijasidan kelib chiqqan holda “qo‘y” LMGI asosida shakllangan xalq maqollari tahlil jarayoniga tortildi.

Kalit so‘zlar: lug‘aviy-ma‘noviy guruh, qo‘y, qo‘zi, leksema, arxisema, variantlilik, maqol.

Özet

Makalede ‘koyun’ leksik-semantik grubuna ile ilgili makalelerdeki değişkenlik olgusunu incelemektedir. Çünkü koyun önemli bir gıda ürünü (et, yağ), giysi (deri, yün) olarak yüzyıllardır insan hayatında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca koyunların en temiz Cennetten geldi. İsmail’in hayatına karşılık cennetten bir koç gönderildi. O andan itibaren, kesim yasaklandı. Efsaneye göre Sırat Köprüsü’nden bir adam koyun tarafından kaçırıldı.

Koyun, et, yün, süt ve deri için yetiştirilen çift toynaklı, geviş getiren bir evcil hayvandır. Ataları yaban koyunu olan yırtıcı kuşlar ailesine aittir.

Mevcut kısa kuyruklu koyun ırkları, kunduzlardan, uzun kuyruklu koyunlardan ve argali’den karakul koyunlarından ve arkallardan dumbali (histori, jaydari) koyunlarından türetilmiştir. Koyunlar 8000 yıl önce evcilleştirildi.

Özbekçe dilbiliminde “koyun” sözlük-manevi grubu, koyun, koç, kuzu, besi, patlıcan, histori, Arapça, merikos gibi sözlük birimleri içerir. Folklorde kullanılan birimlerde “koyun”, “koç”, “kuzu” lügatları etkin olup, bazı yerlerde “yağ” lügatına rastlanmaktadır. Histori, Arapça, merikos gibi sözlük birimlerinin kullanımına rastlanmamıştır. Koyun sözlüğü genellikle savunmasız, savunmasız insanları tanımlamak için kullanılır. LSG ‘Koyun’, folklor ve sanatta zayıflık, kırılabilirlik sembolü olarak ve ayrıca uysallık, itaat, soğukkanlılık gibi anlamları ifade etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Hiç şüphesiz milletimizin tüm hayatını kapsayan büyük mirası bir folklor örneğidir. Folklorun önemli bir bölümü atasözlerinden oluşur. Kendine özgü bir dil, felsefe ve sanat olgusu olarak ortaya çıkan Özbek halk atasözleri, özlü fakat derin

¹ Davlat tilida ish yuritish asoslarini o‘qitish va malaka oshirish markazi Buxoro viloyati hududiy bo‘linmasi o‘qituvchisi uxoro viloyati hududiy bo‘linmasi o‘qituvchisi behruz.lux.stal.93@mail.ru

anamlara sahip bir folklor türüdür. Atasözleri, halkın manevi kültürü, âdetleri, mesleği ve hayatı ile doğrudan ilgili olup, kısa, özlü ve anlamsal olarak ağır birimler olarak zamanın ruhuna uygundur.

Araştırmanın sonuçlarına göre, 'koyun' LSG'sine dayanan halk atasözleri analiz sürecine dahil edilmiştir. Makalede "Divan-I Lügat'it Türk" eserindeki "koyun" leksik-semantic grubuna ait birimler ele alınmıştır. Koyun hayvanı ile ilgili kavramlar analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: sözlük grubu, koyun, kuzu, sözlük, arkisema, varyant, atasözü.

Annotation

The article examines the phenomenon of variability in articles related to the lexical-spiritual group "sheep". This is because sheep has played an important role in human life for centuries as an important food product (meat, fat), clothing (skin, wool). Also, the purest sheep came from Paradise. A ram was sent from Paradise in exchange for the life of Ishmael. From then on, slaughter was forbidden. Legend has it that a man was taken by a sheep across the Sirat Bridge.

A sheep is a double-hoofed, ruminant pet that is raised for meat, wool, milk, and skin. It belongs to the family of birds of prey, the ancestor of which is wild sheep (mouflon, argali, arkal).

The existing breeds of short-tailed sheep are descended from mouflons, long-tailed sheep and karakul sheep from argali, and dumbali (hisori, jaydari, etc.) sheep from arcals. The sheep were domesticated 8,000 years ago.

In Uzbek linguistics, the lexical-spiritual group "sheep" includes lexemes such as sheep, ram, lamb, fattener, eggplant, hisori, Arabic, merikos. The lexemes "sheep", "ram", "lamb" are active in the units used in folklore, and the lexeme "fat" is found in some places. The use of lexemes such as Hisori, Arabic, and merikos is not observed. The lexeme of sheep is often used to describe a defenseless, vulnerable people. LSG "Sheep" is widely used in folklore and art as a symbol of weakness, vulnerability, as well as to express such meanings as meekness, obedience, composure. Undoubtedly, the great heritage of our nation, which covers the entire life of the nation, is an example of folklore. A significant part of folklore consists of proverbs. Uzbek folk proverbs, which have emerged as a unique phenomenon of language, philosophy and art, are a genre of folklore with a concise but profound meaning. Proverbs are directly related to the spiritual culture, customs, profession, and life of the people, and are in keeping with the spirit of the time as short, concise, and semantically weighty units.

Based on the results of the research, folk proverbs based on the "sheep" LSG were involved in the analysis process.

Key words: lexical group, sheep, lamb, lexeme, archisema, variant, proverb.

O'zbek tilshunosligida iboralarda variantlilik hodisasi professor Sh.Rahmatullayev (Rahmatullaev 1966: 264), maqollarda variantlilik hodisasi filologiya fanlari doktori B.Jo'rayeva (Corayeva 2007: 67) tomonidan tadqiq etilgan.

Maqollardagi variantlilik hodisa 2 guruhga bo'lib o'rganiladi:

1. Leksik variantlar.
2. Grammatik variantlar (Corayeva 2007: 67).

Leksik variantlar maqol leksik tarkibidagi o'zgarishning xarakteriga qarab, uch turli bo'ladi (Corayeva 2007: 67):

1. So'z yoki so'zlarni almashtirish bilan yuzaga keladigan turi – leksik almashtirish.
2. So'z yoki so'zlarni qo'shish bilan yuzaga keladigan turi – leksik qo'shish.
3. So'z yoki so'zlarni tashlash bilan yuzaga keladigan turi – leksik tashlash.

Leksik almashinuvda maqol tarkibidagi ayrim so'zlar almashadi.

Bir qo'chqorning *shoxi singuncha*,

Yuzta *qo'yning* boshi ketadi (Şomaqsudov 1990: 48).

Bir qo'chqorning *boshi ketguncha*, ming *sovluk* boshi ketadi (Şomaqsudov 1990: 48);

Bir qo'chqorning boshi ketguncha, necha *to'qlim*ing boshini yeydi (Şomaqsudov 1990: 48).

Bir qo‘yning boshi ketguncha, necha qo‘chqorning boshi ketadi (O‘zbek xalq maqollari 1989: 234).

“Bir qo‘chqorning boshi ketguncha, minglab qo‘yning boshi kesilar emish, deb ayt domlangga! – dedi (Qodiriy 2014: 160).

So‘z almashtirish natijasida hosil bo‘ladigan variantlarni qaysi so‘z turkumiga mansubligiga ko‘ra (Corayeva 2007: 67) quyidagi guruhlarga bo‘lish mumkin:

1. Ot komponentni almashtirishga asoslangan variant.

1. iste‘mol mahsulotlari nomining almashinuviga asoslangan variant:

Qo‘noq qo‘ydan ham yuvosh, *moy* bersang ham yeyaveradi (O‘zbek xalq maqollari 1989: 235).

Qo‘noq qo‘ydan ham yuvosh, *quyruq* bersang ham yeyaveradi.

Ko‘ngli oq qo‘ydan ham yuvosh, *moy* bermasang ham yeyaveradi (Xolmanova 2016: 211).

- *Qo‘noq qo‘ydan ham yuvosh, quyruq bersang ham yeyaveradi, – dedi (G‘ulom 1973: 317).*

Ho‘kizning o‘tini yeb, *toyning* qilig‘ini qilma (O‘zbek xalq maqollari 1988: 209).

Ho‘kizning o‘tini yeb, *qo‘yning* qilig‘ini qilma (Xolmanova 2016: 211).

1) Ot va sifat komponentni almashinuviga asoslangan variant:

Qo‘y semizi qo‘ychidan, To‘y *tamiz*[13,655] i – to‘ychidan (O‘zbek xalq maqollari 1989: 476).

Tamiz – imtiyoz berish; farqlash, sog‘lom fikr; fahm-farosat. O‘z biligi, aqli, farosati bilan tegishlicha ish tutish qobiliyati; fahm-farosat. Tamiz (Somaqsudov 1961: 147) – idrok, fahm demakdir.

Qo‘y semizi qo‘ychidan, To‘y *semizi* – to‘ychidan (Xolmanova 2016: 211).

2. Sifat komponentni almashtirishga asoslangan variant

Semiz qo‘yning umri *qisqa* (Somaqsudov 1990: 367).

Semiz qo‘yning umri *kalta* (O‘zbek xalq maqollari 1989: 398).

3. Son komponentni almashtirishga asoslangan variant (bunda “qo‘y” LMGi boshqa zoonim nomlari bilan variantlilik hosil qiladi):

Bo‘ri qarisa ham *bitta* qo‘yga kuchi yetar (Xolmanova 2016: 209).

Bo‘ri qarisa ham *bir* qo‘y olar kuchi bor (Somaqsudov 1990: 75).

Ming qo‘yining bir qo‘yliga ishi tushadi.

Qirq otliqning ishi bir eshakliga tushibdi;

Qirq eshaklikning ishi bir eshaklikka tushibdi.

– *Yo falak!..*

Dunyoning ters kelganini ko‘ring endi!..

Ming qo‘yining ishi bir qo‘yliga tushadi, deganimi bu? Yoki har zamonda bir zamon deganimi (Iqbol ?: 104)?

4. Fe‘l komponentni almashtirishga asoslangan variant:

Ikki qo‘chqorning boshi bir qozonda *qaynamas*;

Ikki qo‘chqorning boshi bir qozonda *pishmaydi* (Şomaqsudov 1990: 48).

5. Ot, fe‘l, son komponentlarni almashtirishga asoslangan variant:

Bir qo‘chqorning *shoxi singuncha, yuzta qo‘yning* boshi ketadi.

Bir qo‘chqorning *boshi ketguncha, ming sovluq* boshi ketadi.

6. Ravish komponentni almashtirishga asoslangan variant:

Qo‘ychivon *ko‘p bo‘lsa, qo‘y harom o‘lar;*

Qo‘ychivon *mo‘l bo‘lsa, qo‘y harom o‘lar.*

Xo‘blar tiyg‘i yetishmasdin burun bu zor o‘lar,

Chin emishkim, bo‘lsa ko‘p qassob, qo‘y murdor o‘lar .

(*Navoiy*) (Şomaqsudov 1990: 502).

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

- ЖЎРАЕВА Б. (2007). Мақолнинг ёндош ҳодисаларга муносабати ва маъновий хусусиятлари. Тошкент: Фан, Б. 67.
- Г‘УЛОМ. Г‘. (1973). *Qayda baxt*. –Toshkent: G‘. G‘ulom nomidagi “Adabiyot va san’at” nashriyoti, 317-b.
- ХОЛМАНОВА З. ТОШЕВА Д. (2016). *Зооним компонентли паремаларнинг изоҳли луғати*. Тошкент: Turon zamin ziyo, 209 бет.
- Iqbol Mirzo. Bonu. 104-bet.
- ҚОДИРИЙ. А. (2014). *Ўткан кунлар*. Янги аср авлоди. – Тошкент, 160 б.
- Koshg‘ariy M. Devonu lug‘otit turk* (1963). Uch tomlik. III jild. T. 392-bet.
- Ўзбек халқ мақоллари* (1988). – Тошкент. II томлик // II том. Фан, 336 б.
- Ўзбек тилининг изоҳли луғати* (1981). Икки жилдлик // I жилд. А-Р. Москва: Рус тили. 655 бет.
- РАҲМАТУЛЛАЕВ Ш. (1966). *Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари*. Тошкент: Фан, 264б.
- ШОМАҚСУДОВ. Ш., ДОЛИМОВ С. (1961). *Кенг уйнинг келинчаги*. УзССР бадиий адабиёт нашриёти. – Тошкент: 147 бет.
- ШОМАҚСУДОВ. Ш., ШОРАҲМЕДОВ. Ш. (1990). *Ҳикматнома*. Тошкент: 48 бет.
- Ўзбек халқ мақоллари* (1989). Тошкент. Ғавур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 398 б.

YUNUS EMRE'DE HOŞGÖRÜ BOYUTU

Meryem Aybike SİNAN¹

Özet

Yunus Emre, bir Tekke şairi midir veya Türk Tasavvuf Edebiyatının bir mutasavvıf mıdır? Yoksa Yunus'u her iki potada da varlık göstermiş bir hak aşığı olarak mı görmek gerekir?

Yunus Emre'yi mutasavvıf kişiliği ile mi yoksa şair kişiliğiyle mi tanıyoruz? Aslında bütün bu soruların toplamına evet demek gerekir. Yunus Emre, önce şairdir ancak şairliğinin mayası tasavvuftur, bu mayayı ruhuna çalan mekân Tekke'dir...

Yunus Emre, mutasavvıflar içinde "Hoşgörü" boyutuyla çok ayrı bir yerde görülmesi gereken bir halk aşığıdır. Onun dinler üstü, mezhepler üstü, düşünceler üstü bir bakış açısı vardır ve bu yönleriyle de birçok mutasavvıftan, halk aşığından ve din erbabından ayrılır.

Yunus, Hakk'a giden yolun üzerine hoşgörü, iyilik, erdem, fazilet, tevazu, ahlak, diğerkâmlık, merhamet ve vicdandan kuleler yapan ve aralarına gül kokuları serpiştirerek hak yolunda coşkun ırmaklar misali akan bir hoşgörü abidesidir.

Türkistan'da kök salan bu düşüncenin mimarı hiç kuşkusuz Hoca Ahmet Yesevi'dir. Ve Koca Yunus, köklerinin izini Tabduk Emre Dergahında aramış bulmuş ve izleri takip ederek öğretileriyle, verdiği mesajlarla yeni baştan Yesevi Atasına kavuşmuş bir Anadolu-Horasan erenidir.

İnsanlık onun "Hoşgörü" reçetesinden feyz aldığı, bütün öğretilerin üzerine bu reçeteleri bina ettiği gün dünya bir gül bahçesine dönecektir.

¹ Gazeteci Türkiye Gazetesi meryemaybike@gmail.com